

תשע הנחות היסוד של קהלת בפתחה של המגילה

ב הָבֵל הָבֵלִים אָמַר קֹהֶלֶת הָבֵל הָבֵלִים הַכֹּל הָבֵל.

ג מֶה יִתְרוֹן לָאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ שִׁיעֲמֹל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

1. מה משמעות הביטוי "הָבֵל הבלים" ומדוע נכפל בפסוק?

2. לשם מה נאמר "אמר קהלת"? והלוא כל הנכתב במגילה הוא מאמרו!

3. "הכל הבל" – מה נכלל בהגדרה של 'הכול'?

4. שואל הרמב"ן:

"והנה שלמה השליט, היכול החכם, חבר כל הספר הזה

להיות מהביל כל העולם, ולאמר לנו כי הכל הבל גמור.

ויש לנו לתמוה ממנו תימה גדול, אם כן הבורא אותו,

פֶּעַל פּוֹעַל בטל ושל הבל וריק?¹

5. "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש" –

א. מה מוסיפות המילים "בכל עמלו"?

ב. וכי היכן יעמול האדם אם לא "תחת השמש"?

"הכל הבל"

ההגדרה של הָבֵל היא "דבר שאין בו ממש"² – אין לו קיום, מתנדף ומתכלה וממילא חסר ערך וחשיבות. "הכל הבל" – שלמה המלך מתכוון לכל מה שברא ד' בעולמו בשבעת ימי בראשית.³

הביטוי "הָבֵל הבלים" הוא ציווי – קריאה לאדם להתייחס לכל ענייני העולם הזה מצד עצמם כאל הבלים, כבלשון הרמב"ן:

"ועל דעתי כי אין הבל הבלים כמו מלך מלכים, עבד עבדים,

אבל הוא ציווי, יצוה האדם שיהביל את ההבלים, ולא יעשם עיקר במחשבתו"⁴.

¹ כתבי רמב"ן ח"א, דרשה על דברי קהלת, מהדורת שעוועל תשס"ו עמ' קפג.

² מצודת ציון.

³ על פי קהלת רבה א ב: "רבי יהודה ברבי סימון אמר שבעה הבלים שאמר קהלת (שבע פעמים במגילה) כנגד שבעה ימי בראשית".

האלשיך הקדוש מלמד כי כוונת קהלת במגילתו היא להניח

"יתד אל שלמות האדם להשכיל להיטיב כי בו יתן אל לבו,

כי כל מעשה תוקפו של העולם הלז לא לאכול מטובו ולשבוע מפריז הוא

ויהי למלא בטנו ולהתענג בדשן גופו...

כי אין טוב בלתי אם עבודת ויראת ד' כל היום"⁵.

אדם יכול לחיות בעולם ולחשוב שמגמת החיים היא הקיומיות וההנאה מכל מה שהעולם הזה יכול לספק עבורו. אולם העולם הזה הוא כעין מסך המסתיר מן האדם את משמעותם האמיתית של החיים ואת הערך האלוקי והאידיאלי שלהם. בלי לימוד התורה וקיום מצוותיה הוא הולך ושוקע בדמיונות שווא באשר למהות החיים וערכם. כיוון שהחיים בעולם הזה הם ניסיון מתמשך ויומיומי שלא להתפתות וללכת שבי אחר מובנם החיצוני, מוצא שלמה המלך לנכון לכפול את הקריאה: "הִבֵּל הַבַּלִּים". דע לך! אומר שלמה המלך, כל העולם הזה מצד עצמו הוא הבל אחד גדול, לכן תהביל אותו שוב ושוב מידי יום ותבקש בחיידך אך ורק את הופעת תוכן הנשמה, שרק מצידו יש ערך לכל מה שברא ד' בעולמו – "שהכל ברא לכבודו".

"אמר קהלת" – תוספת זו נועדה לומר שאם קהלת אומר זאת הרי שדבריו עומדים במבחן החיים, נכונים ואמיתיים, הגם שקשים לאוזניהם של המורגלים לחיות את חייהם במובנם החיצוני. כך בלשון המדרש:

"אילו [מישהו] אחר אומר 'הבל הבלים' היו אומרים:

'זה אין לו פרוטה [אפילו] לאכול [למחייתו],

ובוודאי שלא מבין דבר בעוצמות חיי העולם הזה ותענוגיו] והוא אומר 'הבל הבלים'?

אלא שלמה [המלך אומר זאת] שכתוב בו: 'זיתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים'⁶

[ולא היה קץ לעושרו ולא נכחדו ממנו כל טובות העולם הזה]

לזה נאה לומר 'הבל הבלים'⁷.

"תחת השמש"

⁴ כתבי רמב"ן שם עמ' קפה.

⁵ אלשיך, דברים טובים, לפסוקים א-ב ד"ה על כן בא.

⁶ מלכים א' כז.

⁷ דברים רבה א' ה.

"מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש" – פעמים שהשמש במקרא מבטאת את עולם הטבע⁸ לכן הביטוי "תחת השמש" מציין את מעמדו הנפשי של האדם העמל: שהוא כבוש תחת הטבע ומשועבד לו – לקיומיות ולכל הרווחים והתועלות שיש בטבע מצד עצמו. אבל העמל המכוון אל מה שמעל לשמש – אל העולם הרוחני, שהוא מעל הטבע וכל ערך החיים הוא גילוי בתוך חיי העולם הזה, אזי יש לו יתרון גדול מאוד.

מכאן שהמילים "בכל עמלו" שלו, מציינות את סוג העמל: עמלו של האדם שכל כולו מכוון לעצמו, לטובתו הפרטית ולא אל המגמה הכללית שביסוד החיים: הופעת הנשמה ותיקון העולם במלכות שדי. לפיכך מה יתרון לעמל מן הסוג הזה? מה ערכו ומעלתו? שהרי נעדר הוא את תוכנם האמיתי של החיים.

מובא בספר אהבת קדומים⁹ בשם הזוהר, שאף אם אדם עמל בתורה, אבל מתוך שעבוד למושגים של "תחת השמש" – כבוד, יוקרה הנאה וכדומה – "מה יתרון לאדם [אף] בכל עמלו" הזה.

הנחת היסוד הראשונה של קהלת היא:

כל ענייני העולם הזה מצד עצמם הם הבל – אין בהם ממש! לפיכך כל עמלו של האדם בבניין החיים ואף בלימוד התורה – אם הוא נעשה מתוך שעבוד למושגיו הכמותיים והתועלתיים של העולם הזה הרי הוא חסר ערך; אין לו יתרון.

ד דֹּר הַלֵךְ וְדֹר בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֲמֶדֶת.

1. כיצד פסוק זה קשור לקודמיו?
2. "דור הלך ודור בא" – מדוע לא הקדים הכתוב את ה'דור שבא' ל'דור ההולך'? והלוא תחילה דור בא ורק לאחר מכן הוא הולך.
2. "והארץ לעולם עמדת" – איך חלק זה של הפסוק קשור לקודמו?

"דור הלך ודור בא"

דוד המלך אומר בתהלותיו: "דור לדור ישבח מעשך"¹⁰ – כל דור מוסיף נדבך בהופעת המגמה האלוקית בעולם ומשבח אותה. לפיכך "בינו שנות דר ודר"¹¹ – התורה קוראת להתבונן בתוכן

⁸ בית הלוי שמות יט ה ד"ה ואמרתי להעתיק: "והשמש הוא ראש להמזלות והטבע שבעולם השפלי". עיין גם העמק דבר שמות יז יב ד"ה עד בא השמש.

⁹ רבי פסח שנברגר, תשע"ג עמ' י.

¹⁰ תהלים קמה ד.

¹¹ דברים לב ז.

האידיאלי של החיים – ב'רוחו של משיח שקדמה לעולם', כיצד הוא הולך ונרקם במהלך הדורות וכיצד כל האירועים ההיסטוריים והתקופות השונות מוציאים אותו לפועל.

'הדור ההולך' הטביע את חותמו על המהלך ההיסטורי, והנדבך שנבנה באמצעותו הוא התשתית להופעת הדור הבא. לפיכך הקדים קהלת את הדור ההולך לדור שלאחריו.

כיוון שכל הדורות, דור על גבי דור הולכים ומוציאים לפועל את המגמה האלוקית של העולם "הארץ לעולם עמדת". קיומה הנצחי הוא בזכות תוכן החיים האלוקי, הנעלה והאצילי ההולך ומתפתח בה ללא הרף – "בשרו מיום ליום ישועתו"¹². תוכן זה הולך ויוצא לפועל גם באמצעות תקופות היסטוריות חשוכות המסתירות את ההתרחקות החיובית המתרחשת מתחת לפני השטח.

אם כן בפסוק זה מפגיש אותנו קהלת עם קיומו של תוכן חיים אידיאלי המקנה לארץ את קיומה הנצחי. לפיכך התעלמות ממנו וכל הבנה אחרת של מהות החיים היא "הבל" – מרוקנת את החיים מתוכנם; יוצרת שעבוד נורא לערכים הזמניים והחולפים של העולם הזה – "תחת השמש".

הנחת היסוד השנייה של קהלת היא:

המגמה האלוקית ההולכת ויוצאת אל הפועל במהלך הדורות היא היסוד המעמיד את העולם.

ה וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְאֵל מְקוֹמוֹ שׁוֹאֵף זֹרֶחַ הוּא שָׁם.

ו הוֹלֵךְ אֶל דָּרוֹם וְסוֹבֵב אֶל צָפוֹן סוֹבֵב סָבֵב הוֹלֵךְ הָרוּחַ וְעַל סִבְיַתָּיו שָׁב הָרוּחַ.

1. על המילים "וּזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ" [שקע] השמש שואלים חז"ל:

"וכי אין אנו יודעים שזרח השמש ובא השמש?"¹³.

2. "ואל מקומו שואף זורח הוא שם" –

א. מהו מקומו של השמש?

ב. מה מוסיף התיאור שהשמש שואף אל מקומו? מדוע לא די לומר 'ובמקומו זורח הוא'?

3. "הולך אל דרום וסובב אל צפון סובב סבב הולך הרוח ועל סביבתיו שב הרוח" –

א. האם נושא הפסוק הוא השמש או הרוח?

ב. "הולך אל דרום וסובב אל צפון" – מדוע נאמר "הולך" בנוגע לדרום ו"סובב" בנוגע לצפון?

¹² תהלים צו ב.

¹³ קהלת רבה א פסוק ה.

א. מדוע נאמר פעמיים 'סובב'? ומדוע פעם אחת נכתב בכתוב מלא ואילו בפעם השנייה בכתוב חסר?

ב. מדוע נאמר גם 'סובב' וגם "הולך"?

5. "ועל סביבתיו שב הרוח" – מה מוסיף תיאור זה?

"וזרח השמש ובא השמש"

כיוון שידועים לנו כי השמש זורחת ושוקעת, ברור שלא להשמיענו זאת התכוון קהלת, אלא ביקש לומר שאם בחיינו השמש זורחת תחילה הרי שסופה לשקוע. כלומר אם עולם הטבע משובץ במקום הראשון בחיי האדם ואילו השכל והנשמה תחתיו, אזי כל עולם הטבע מאבד את ערכו ושוקע – יורד לטמיון. אבל אם ישם האדם בראש מעייניו את חיי הנשמה והאידיאלים האלוניים אז עולם הטבע 'זרח' – ילך ויתעלה ויבטא את אור נשמתו בגלוי. דומה הדבר למאמר חז"ל¹⁴ על היחס שבין הצדיקים לרשעים, כמובא בפירוש רש"י לפרשת תולדות:

"הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלווה... הרשעים תחלתן שלווה וסופן יסורים"¹⁵.

הצדיקים אינם מתפתים אחר 'זריחתו' של עולם הטבע, יופיו ושלמותו מצד עצמו, ומבינים שעליהם לעמול כדי להשקותו, לנסוך בו חיי נשמה ולגלות את ערכם המהותי של חיי העולם הזה. לפיכך תחילתם יסורים – עמל ללא לאות של בנין חיי הרוח והאמונה והתמודדות עם הכוחות המתנגדים להם. אך לבסוף 'קוצרים' הם את פירות השקעתם – "כי עתה הרחיב ד' לנו"¹⁶ ולכן סופן שלווה. אבל הרשעים המתפתים אחר יופיו של העולם הזה מצד עצמו – נהנים מכל מה שהוא יכול לספק להם ומרגישים שאינם בטוחים – "תחלתן שלווה", אבל כיוון שלא נפגשו עם תוכנו האמיתי, הרי שבנו את חייהם בלי להישען על יסודותיו האיתנים המעמידים אותו ולכן עולמם הדמיוני קורס כבניין קלפים ו"סופן יסורים".

"וואל מקומו שואף זורח הוא שם" – למעשה לשמש אין מקום כי הוא כל הזמן סובב, אך בדיוק ל'מקום' הזה הוא שואף. ביסוד הטבע חקוקה ידיעה נסתרת שאין לו מקום מצד עצמו. הקב"ה חקק במעמקיה של הבריאה שקיקה עמוקה ונסתרת אל מקומה האמיתי – היותה מסורה כליל להוציא לפועל את נשמת הבריאה על פי הסדר האלוני שד' בראה. הטבע במהותו מותאם לגמרי להופעת מגמתו האלונית של העולם ומסור לה עד בלי די. רק מכוח היותו "שם", במקום שאינו מקום כלל הוא זורח ומאיר את העולם.

הנחת היסוד השלישית של קהלת היא:

¹⁴ בראשית רבה סו ד.

¹⁵ רש"י בראשית כז כט ד"ה אריך אורו.

¹⁶ בראשית כו כב.

אדם שבונה את חייו על בסיס קיומי בלבד הרי שחייו רעועים ועתידיים לנפילה, שהרי העולם במהותו מותאם לבטא את המגמה האלווקית והאידיאלית.

”סובב סבב הולך הרוח”

”הולך אל דרום וסובב אל צפון סובב סבב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח” – בפירוש פסוק זה נלך בעקבות רש”י הקובע שהפסוק עוסק במהלך השמש ברקיע והרוח משמעה כיוון, צד, כשם שאומרים : ארבע רוחות שמיים.

”הרוח – רוחו של שמש [כיוונו ומהלכו]

ועל סביבותיו שב – גם מחר כל היקף וסיבוב שסבב אתמול הוא מקיף וסובב היום”.

רש”י התחיל לפרש את הפסוק דווקא מסופו, כיוון שהבין שהתיאור ”ועל סביבותיו שב” מסכם את מהלך השמש המתואר בפסוק, וקובע כי לשמש יש מהלך קבוע שאינו משתנה לעולם. מהלכו הקבוע הוא :

”הולך אל דרום – לעולם ביום [כשהשמש דר ברום שמיים זו שעת הצהריים]

וסובב אל צפון – לעולם בלילה [כשהוא נכסה]”.

מדברי רש”י הללו מובן מדוע בנוגע לדרום נאמר ”הולך” ואילו בנוגע לצפון נאמר ”סובב”. ההליכה מתארת מהלך גלוי – כשהשמש נראית בשמייים, ואילו הסיבוב מתאר את מהלכה הנסתר כשהיא צפונה בצפון. עד כאן תיאר הפסוק את מהלכה הכללי של השמש, אולם בעונות השנה יש הבדלים כמה ”הולך” הוא וכמה ”סובב”.

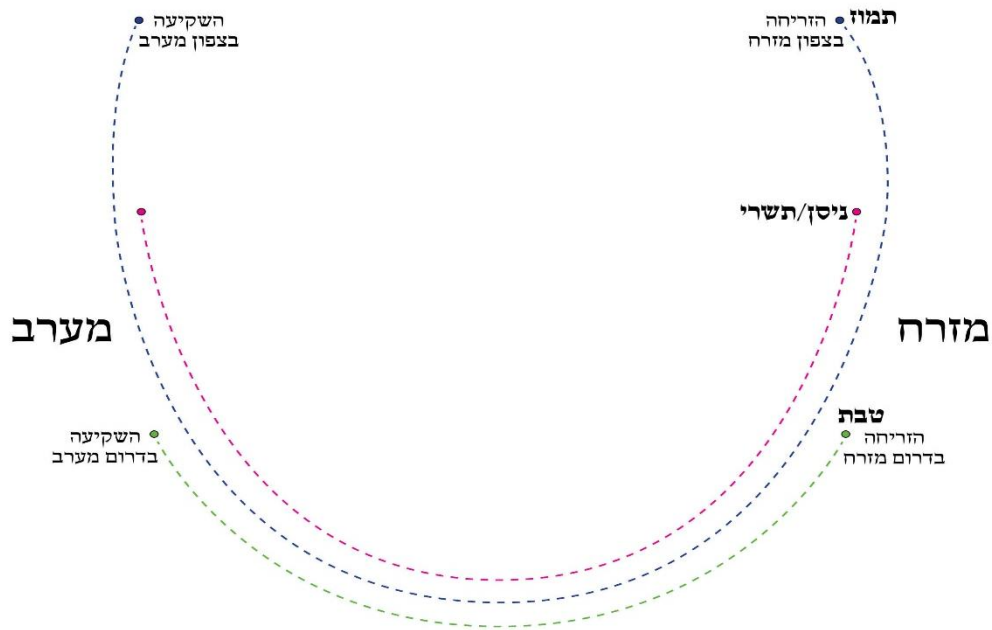
”סובב סבב הולך – אל פני מזרח ומערב

שפעמים מהלכתן ביום, פעמים מהלכתן בלילה,

בתמוז מהלכתן [ברוחות מזרח ומערב] ובטבת סובבתן”.

כדי להבין את דברי רש”י נתבונן בתרשים שלפנינו :

צפון

דרום

בניגוד לתחילת הפסוק המתאר את מהלכה הכללי של השמש אל הדרום ומשם אל הצפון, המילים "סובב סבב הולך הרוח" מתארים את השינויים במהלכה בנוגע למזרח ולמערב. בקיץ השמש מקדימה לזרח והיא זורחת כבר בהגיעה לצפון מזרח שלא כמו בניסן ובתשרי (עונות המעבר) שבהם היא זורחת רק מן המזרח. כמו כן בימות הקיץ היא מאחרת לשקוע ולא שוקעת במערב כמו בניסן ובתשרי אלא בצפון מערב. מהלך זה מוליד את אופיו של הקיץ שהימים בו ארוכים והלילות קצרים. כאמור מהלך זה משתנה בימות החורף כאשר השמש מאחרת לזרח וזורחת רק בדרום מזרח ולא במזרח ושוקעת בדרום מערב ולא במערב וזה גורם לכך שימות החורף קצרים ואילו הלילות ארוכים. לזה התכוון רש"י באומרו "פעמים מהלכת [של מזרח ומערב] ביום" – בימות הקיץ השמש מאירה גם במזרח וגם במערב שאז מהלכה הגלוי ארוך. "פעמים מהלכת בלילה" – בימות החורף כשהשמש מגיעה למזרח ולמערב היא נכסית כי היא זורחת רק בדרום מזרח ולא במזרח, ושוקעת בדרום מערב ולא במערב.

מכאן יובן מדוע נאמר "סובב סבב הולך הרוח" פעמיים, לפנינו שני סוגי סיבובים:

א. סיבוב שיוצר את ימות החורף שבהם החושך גובר על האור ולכן עליו נאמר "סובב" – הסיבוב הנסתר והארוך בכתוב מלא.

ב. הסיבוב שיוצר את ימות הקיץ הארוכים, שעליו נאמר "סבב הולך הרוח" – ה'הליכה' הגלויה גוברת על ה'סיבוב' הנסתר ולכן במקרה זה נאמר גם "הולך" וגם "סבב", אבל הסיבוב מופיע בכתוב חסר כיוון שהוא הקצר.

לאחר שהבנו את תוכן הפסוק יש לשאול מה רצה קהלת ללמדנו בתיאור מהלך השמש ברקיע? האם רצה להעניק לנו שיעור במדע? כמו כן מדוע נכתב פסוק זה באופן שלא ברור האם הנושא שלו הוא השמש או הרוח?

נראה כי מגמת קהלת היא להפגיש אותנו מחד גיסא עם עולם הטבע שהשמש מייצגת אותו, במהלכו החוקי, הטבעי והקבוע. ומאידך גיסא לרמוז לנו כי הטבע אינו עומד בפני עצמו, אלא הוא בעל הכוונה והדרכה עליונה מאוד – "הרוח". רוחו של מלך המשיח שקדמה לעולם הולכת ויוצאת לפועל דרך העולם החוקי והטבעי שבו יש תקופות של ריבוי אור ותקופות של מיעוט אור. כך הולכת היא ומתקמת במעבה ההיסטוריה דרך תקופות זוהר ודרך חשכת הגלות. הקב"ה יצר את הטבע וחוקיו כדי לבטא באמצעותם את נשמת הבריאה, את האידיאל האלוהי של עולם שלם הקורא בשם ד' וחי בגלוי את רוחו – "ד' הוא האלהים".

השאלה שמעורר הפסוק מהו הנושא: השמש או הרוח? היא שאלה קיומית שמהדהדת בחלל העולם מאז היבראו – הטבע או הרוח? הטבע עם על עוצמותיו וחוקיו הבלתי משתנים משדר כי עומד הוא בפני עצמו וכך מהווה הוא מסך נורא המאפיל על תוכן החיים האמיתי – הנשמה. אבל האמת היא שכאשר עולם הטבע מנותק מנשמתו הוא עולם מת, כשם שגוף בלי נשמה הוא חסר ערך לחלוטין.

הנחת היסוד הרביעית של קהלת:

חוקי הטבע הם פועל יוצא של התוכן הרוחני והמוסרי של ההווה, והוא יוצא לפועל באמצעותם.

ז כָּל הַנְּחָלִים הַלְכִים אֶל הַיָּם וְהַיָּם אֵינָנו מֵלֵא

אֶל מְקוֹם שֶׁהַנְּחָלִים הַלְכִים שֵׁם הֵם שְׁבִים לְלֶכֶת.

1. "כל הנחלים הלכים אל הים והים איננו מלא" – וכי הים ריק?!

2. "אל מקום שהנחלים הלכים שם הם שבים ללכת" – מה משמעותו של תיאור זה?

"והים איננו מלא"

"הים איננו מלא" – אין הכוונה שהוא ריק, אלא שאינו מתמלא ועולה על גדותיו:

"אינו יוצא מפמנות שהיה מששת ימי הבראשית, שנאמר:

"אשר שמתי חול גבול לים חק ולא יעברנהו"¹⁷18.

הקב"ה ברוב רחמיו שומר שהים לא יעלה וישטוף חלילה מקומות ישוב. איך מתרחשת שמירה זו? "אל מקום שהנחלים הלכים שם הם שבים ללכת" – משפט זה מתאר את מחזור המים בטבע, כמבואר במפרשים:

"שם הם שבים ללכת – שהעננים שואבים מי הגשמים מן הים

¹⁷ ירמיהו ה כב.

¹⁸ אהבת קדומים, לרבי שנברגר פסח יהודה, תשע"ג עמ' יד.

[מי הם מתאדים והופכים לעננים] ומורידים אותם על הארץ, ו[נכד]

נעשים נחלים ועוד הולכים אל הים"¹⁹.

התיאור המעגלי של המים מן הארץ לשמיים וחוזר חלילה דומה לסיבוב המעגלי הקבוע של השמש. המחזוריות של השמש והמים מלמדת על חוקיות קבועה ובלתי משתנה. מה רצה קהלת ללמדנו בזה?

א. הקביעות מקנה לאנושות ביטחון ש'אל יחסר העולם שמשו ואל יחסר העולם מימיו', ומשרישה באדם את התודעה כי העולם נברא מתוך חפץ הטבה אין-סופי, והקב"ה לא יעזוב ולא יטוש את עולמו לעולם – "המחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית". הקביעות מלמדת על שייכותה המתמדת של המציאות לעולם של אור (השמש) וטהרה (כיוון שהמים מטהרים) ועל יכולתה להיות בבואה שלו.

ב. כפי שהתבאר במקום אחר²⁰, בניגוד לצורות המרובעות שיש להן בסיס לעמוד עליו, העיגול חסר אחיזה במציאות ומבטא את המקור האלוהי שהוא מעבר למציאות. לפיכך המחזור המעגלי מלמד על אלוהיותו של העולם ונצחיותו, על שייכותו להופעת האידיאלים האלוהיים הנשגבים. עולם כזה אינו יכול להיות מוערך כלל במושגים אנושיים 'מרובעים' ומוגבלים.

הנחת היסוד החמישית של קהלת היא:

חוקי הטבע מקנים לאנושות תחושת ביטחון ובונים בה תודעה שהעולם נברא מתוך חפץ הטבה אין-סופי ושייך למציאות נעלה של אור וטהרה.

ח כָּל הַדְּבָרִים יִגְעִים לֹא יוּכַל אִישׁ לְדַבֵּר
לֹא תִשָּׁבַע עֵינָיו לִרְאוֹת וְלֹא תִמָּלֵא אָזְנוֹ מִשְׁמַעַ.

1. מהם הדברים היגעים? ומדוע יגעים הם?
2. מדוע איש לא יוכל לדברם, העין לא תוכל לשבוע מהם והאוזן להימלא משמוע אותם?

"כל הדברים יגעים"

דברים יגעים הם דברים המצריכים יגיעה כדי להשיגם ולרדת לעומקם²¹. הכוונה היא לסודות הבריאה – נפלאות הקב"ה בעולם, הבנת ההיגיון הפנימי שבחוקי הטבע וההרמוניה שבו. היגיעה היא תוצאה של מוגבלות האדם – "מפני עומק המושג וקוצר המשיג"²². באמת "אין בנו יכולת להבין מעשי האלקים עד תומם כי אנחנו יצורים ולא יוצרים"²³. לכן "לא יוכל איש לדבר" –

¹⁹ שם.

²⁰ נ' גאל-דור, מי זאת עלה מן המדבר א' עמ' 99.

²¹ על פי מדרש לקח טוב.

הדיבור האנושי הקצוב והמוגדר אינו מספיק כדי לבטא את עומק החוכמה שבהם, כיוון שהם "לעילא לעילא מכל ברכתא שירתא ותשבחתא דאמירן בעלמא" – נעלים מכל יכולת ביטוי בשפה האנושית.

לפיכך גם כל מה שניתן לראות בעיניים הוא חלקי ביותר. כידוע קיימים בטבע כוחות שונים שעין האדם לא יכולה לראותם – "לא תשבע עין לראות". כך גם אוזנו של האדם אינה מסוגלת לשומעם – "ולא תמלא אזן משמע".

מה רצה קהלת לומר לנו באמירה זו?

התוודעות האדם למגבלות שכלו וחושיו בונה בו מעמד נפש ענוותני המאפשר לו 'לפגוש את האלוקים' – להיפתח אל מה שמעבר לחיים עצמם ולהיחשף לעולם שלם של ערכי קודש אידיאליים וטהורים, ההולכים ובונים בו יראת ד' טהורה ודבקות באלוקים חיים.

הנחת היסוד השישית של קהלת היא:

מוגבלותו של האדם בהשגת החוכמה האלוקית בונה בו ענווה.

ט מה שִׁהִיָּה הוּא שִׁיְהִיָּה וּמָה שֶׁנַּעֲשֶׂה הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה וְאִין כָּל חֶדֶשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

1. כיצד זה קובע קהלת כי אין חדש במציאות? והלוא היא שופעת חידושים גדולים ועצומים כגון ניסי יציאת מצרים וביניהם מכת ברד שעליה התורה מעידה "אשר לא היה כִּמְהוּ במצרים למן היום הַנִּסְדָּה וְעַד עַתָּה"²⁴. כמו כן הקב"ה מבטיח למשה "נגד כל עַמְךָ אַעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת אֲשֶׁר לֹא נִבְרְאוּ בְּכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַגּוֹיִם"²⁵ ועוד כהנה וכהנה מאורעות שיש בהם שינויים וחידושים גדולים ועצומים, כגון נס פורים שבו נולדה באומה מדרגה של קבלת התורה מרצון, קיבוץ הגלויות בדורנו ובהקמת מדינת היהודים לאחר אלפיים שנות גלות.

2. "מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה" – לשם מה הכפילות?

3. "ואין כל חדש תחת השמש" – מה מוסיף תיאור זה?

"מה שהיה הוא שיהיה"

"מה שהיה הוא שיהיה" – חלק זה של הפסוק נוגע לכל מה שנברא בששת ימי בראשית, כמבואר בפירוש רש"י. עולם הטבע כפי שהתהווה מראשית יצירתו מתנהל על פי חוקי טבע שאינם משתנים – "חֶק נֶתַן וְלֹא יִעֲבֹר"²⁶.

"ומה שנעשה הוא שיעשה" – חלק זה של הפסוק נוגע למעשי האדם, כמבואר בפירוש יראת השם על המגילה:

²² ספר בעל שם טוב על התורה, פרשת בראשית ד.

²³ פירוש יראת השם למגילת קהלת מאת רבי אריה טייכהאלץ.

²⁴ שמות ט יח.

²⁵ שם לד י.

²⁶ תהלים קמח ו.

"מעשי האדם זהים בכל דור, אף אם נעשים בטכנולוגיה שונה"²⁷.

לעולם קם האדם משנתו ועוסק בכל ענייני קיומו: אכילה, שתייה, חרישה, זריעה וכדומה, מתחתן מוליד ילדים, ומבחינה זאת אין שינוי.

"אין כל חדש תחת השמש" – בכל מה שהוא "תחת השמש" אין חידוש ועולם כמנהגו נוהג. בעולם הטבע מצד עצמו לא יכולות להופיע מדרגות חיים חדשות, אולם בעולם הרוחני החידושים הם אין-סופיים – אין בית מדרש בלא חידוש²⁸, וכמבואר בפירוש רש"י:

"אבל ההוגה בתורה מוצא בה תמיד חדושי טעמים

בענין שנאמר 'דדיה ירווך בכל עת'²⁹

מה הדרד הזה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בו טעם".

התורה היא אלוקית ועל כן היא אין-סופית וממילא אין סוף לרעיונות העמוקים ולחידושים הצפונים בה. ככל שהאדם עמל בתורה ומתקשר אל האידיאלים האלוניים כך זוכה הוא להתחדשות מדרגות חיים שבקדושה בקרבו, כמבואר בדברי הרב קוק:

"וכל מי שעושה את המצוות כולן ומחזיק בתורה בלא רפיון

כח-החיים שהוא גנוז ביסוד טעמי-תורה עושה בו את שלו"³⁰.

והאדם הולך ומתעלה ומסוגל לחולל מהפכות מוסריות ולהביא שפע של ברכה והתחדשות לעולם הקבוע והבלתי משתנה מצד עצמו.

הנחת היסוד השביעית של קהלת היא:

עולם הטבע מצד עצמו אינו יכול להתחדש, אולם בעולם הרוחני יכולת ההתחדשות היא אין-סופית.

י יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא

בבר היה לעלמים אשר היה מלפנינו.

1. מה מחדש פסוק זה על קודמו?

²⁷ יראת השם, מגילת קהלת עם פירוש רבי אריה טייכהאלץ עמ' 6.

²⁸ על פי חגיגה ג ע"ב.

²⁹ משלי ה יט.

³⁰ אורות, זרעונים ד עמ' קכג.

2. "כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו" – אם נאמר 'לעלמים' בלשון רבים, מדוע לא נאמר גם כן 'אשר היו מלפננו' בלשון רבים אלא "אשר היה"?

"כבר היה לעלמים"

"יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא" – כל אדם במהלך ההיסטוריה עשוי לומר על דבר חידוש שהתחדש בדורו: "זה חדש", אולם קהלת מחדש כי הוא "כבר היה לעלמים". בפירוש מצודת ציון מבואר כי "לעלמים" פירושו לתמיד, כמו שנאמר "ועבדו לעלם"³¹. עם זאת מבואר שם ש'לעולם' מובנו עד היובל. נמצאנו למדים ש'לעולם' אין משמעו דווקא 'לנצח' אלא לתקופה ארוכה הנחשבת פרק היסטורי. לכן המילה "לעלמים" בפסוקנו מורה על תקופות ארוכות רבות שלכל אחת מאפיינים יחודיים משלה. אף על פי כן אין חדש בהן. מה שנראה חדש הוא "כבר היה לעלמים" – כלומר נתהווה להיות "לעלמים" – נוצר להיות הולך ומתגלה במהלכי הזמנים. ממת?

מן הזמן "אשר היה מלפננו" – עוד לפני שאנחנו בני האדם נוצרנו, מששת ימי בראשית. אם כן, כל החידושים שמתחדשים בעולם אינם חדשים, אלא היו מקופלים כבר בראשית הבריאה והם רק הולכים ומתגלים במהלך ההיסטוריה. כשם שתינוק נולד, וברגע הולדתו כבר מקופל כל עתידו: מה הוא יאהב לעשות, עם מי הוא יתחתן וכדומה. כל העתיד נגזר מאיכות נשמתו שירדה לעולם עם היוולדו, ובה מקופלים כל כוחותיו וכישרונותיו. לכן כל החידושים שיתחדשו במהלך חייו באמת אינם חדשים, אלא פועל יוצא של נשמתו שנבראה ובה הכול כלול.

החשיבות בכך היא ההבנה שכל הפרטים המופיעים בעולם: התקופות ההיסטוריות השונות וכל הנפשות המגוונות והאמצעים הרבים, כולם הם פועל יוצא של מהות חיים אחת נצחית וטהורה שקדמה לעולם וכל המתרחש בעולם והמתחדש בו מוציאה לפועל. שום כוח ושום בריה אינם עומדים בפני עצמם, אלא תוכן אחד חי יש לעולם שהוא מקור כל התפתחותו ומקור הופעת כל הכוחות השונים.

הנחת היסוד השמינית של קהלת היא:

כל מה שנתחדש בעולם במהלכי ההיסטוריה כבר היה גלום בראשית יצירתו.

יא אין זכרון לראשונים וגם לא אחרנים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לא אחרנה.

1. מי אלו הראשונים והאחרונים ומדוע לא יהיה להם זכרון?

"לא יהיה להם זכרון"

³¹ שמות כא ו.

מפשט הכתוב עולה כי קהלת מדבר על הדורות הראשונים ועל הדורות האחרונים שלא יהיה להם זיכרון – "כי כולם ימותו ולא יזכרו עוד"³², והיות האחרונים באים באחרונה לא תקנה להם מעלה על פני הראשונים – "עם שיהיו לאחרונה".

נראה כי לכאורה קהלת מתאר עולם שכולו שכחה והיסטוריה חסרת תכלית. כיצד ייתכן? והלא עם ישראל הוא עם זוכר! הזיכרון מעמיד אותו על במת ההיסטוריה ומקנה לו את חוסנו. זוכר הוא את אבותיו אף על פי שמתו ואת כל גדולי האומה שזכרם לא אבד ממנו והם נר לרגליו. מעשיהם הטביעו בו את חותמם לדורי דורות והם משמשים דוגמה ומופת ואבן שואבת להתרומם אל גובה חייהם.

מובא במדרש לקח טוב כי קהלת מתכוון לדורות הראשונים והאחרונים של הרשעים שמעמדם הנפשי הוא "תחת השמש".

"רבי יהודה בשם רבי שמעון אומר:

אין זכרון לאנשי דור אנוש ודור הפלגה ודור המבול.

וגם לאחרונים אלו אנשי סדום ועמורה והמצרים שכלו מן העולם".

כיוון שחייהם היו מנוגבים מכל תוכן אמיתי לא הטביעו במציאות שום תוכן שראוי להיזכר, אבל הצדיקים שבכל צעד ושעל בחייהם מוציאים לפועל את החיים האלוקיים האצורים בבריאה, חייהם משמשים מנוע המוביל את המציאות אל ייעודה השלם – "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם". אם כן, מדוע לא פירש קהלת בעצמו שאין זיכרון **לרשעים** הראשונים וגם האחרונים?

סגנונו של קהלת הוא העימות התמידי בין המציאות כפי שהיא נראית לעין ובין המציאות על פי אמיתות החבויה במעמקה. סגנון זה מעלה תמיהות וגורם לברר את האמת במלוא בהירותה – האם החיים הם אכן חסרי זיכרון וחסרי תכלית כפי שהם משדרים, או שמא מוכרח האדם לפתח מבט אחר, מבט של נצח על החיים בלי להתפתות לתסמיני ההווה?

הנחת היסוד התשיעית של קהלת:

לרשעים אין כוח השפעה מהותי על העולם אבל צדיקים מסוגלים להשפיע עליו עד לאלף דור.